

Otevřené publikování vede k rychlejšímu výzkumu, říká Jiří Homola

5.4.2023 - Luděk Svoboda, Zuzana Dupalová | Akademie věd České republiky

Open Access publikování je moderní trend ve sdílení výsledků výzkumu. Jak je to s publikováním výsledků výzkumu obecně? Výsledky vědecké práce jsou chráněny autorskými a průmyslovými právy. Na rozdíl od průmyslových práv duševního vlastnictví, tedy například patentů, vznikají autorská práva s dílem a nepotřebujeme pro ně žádný zvláštní úkon. Autor rozhoduje, kdo a jak může jeho dílo užívat - třeba tím, že udělí licenci k jeho zveřejnění ve formě publikace ve vědeckém časopise.

Jak tento proces vypadal dříve?

Historicky se publikování výsledků zakládalo převážně na tradičním modelu. Autor udělil licenci vydavateli časopisu, který jej poskytnul čtenáři, výzkumné instituci nebo knihovně na základě předplatného daného časopisu.

Co tedy nakonec změnilo tradiční model?

Iniciativy volající po otevřenějším sdílení dat jsou starší než internet. Teprve jeho rozmach v osmdesátých a devadesátých letech minulého století ale umožnil, aby se koncept otevřeného přístupu prosadil naplno. Nové možnosti sdílení výsledků vyústily v první veřejné repozitáře, jako je například Arxiv, a časopisy, které veřejnosti nabídly přístup k článkům, aniž by za něj musela platit. Pro model se vžilo právě označení Open Access. V současnosti reprezentuje soubor principů a nástrojů, které dovolují autorům sdílet výsledky výzkumu bez poplatků či jiných bariér.

Jak původní myšlenka otevřeného přístupu za více než dvě dekády pokročila?

Na počátku jedenadvacátého století jí pomohly celosvětové iniciativy a deklarace o publikování v otevřeném přístupu. Například Budapest Open Access Initiative - 2002, Bethesda Statement on Open Access Publishing - 2003, Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities - 2003. Zareagovaly na rozvoj internetu jako média pro distribuci znalostí.

Co se dělo v dalších letech?

Open Access publikování podpořily vlády v mnoha vědecky rozvinutých zemích ve veřejných politikách. Jako důležité se v tomto ohledu ukázaly evropské iniciativy Plan S - 2018, Horizon 2020, Horizon Europe a globálně UNESCO Recommendation on Open Science - 2021. Významný krok udělala nedávno také americká vláda. Rozhodla, že do konce roku 2025 musejí všechny vládní agentury zajistit, aby výsledky výzkumů, které jsou financované z veřejných prostředků, byly bez prodlení zpřístupněny veřejnosti.

Člen Akademické rady AV ČR a první místopředseda Rady pro výzkum, vývoj a inovace Jiří Homola

Považujete to za signál na podporu otevřeného publikování?

Ano. Jasně to ukazuje, že se Open Access stává standardní součástí vědeckého prostředí. Způsoby realizace se samozřejmě podrobují dalším diskusím a rozpracovávají se.

Výhody ale určitě doprovázejí i negativa. Jsou klady a zápory v rovnováze?

Každá velká změna má svá pro a proti. Za výhodu pokládám významně větší čtenářskou obec. Nejde jen o to, že si článek přečtou na počítači nebo mobilu čtenáři po celém světě. Rozšiřuje se i jejich okruh. S vědeckou prací se tak seznamují kolegové z oboru i veřejnost. Jelikož se výsledky stále častěji prezentují i na sociálních sítích, vytváří Open Access podmínky, aby se lépe sdílely informace

mezi autory, veřejností i tvůrci veřejných politik.

Jaké další výhody byste vyzdvihnul?

Rychlejší využití výsledků. Přístupné jsou online bezprostředně po přijetí, což komunitě umožňuje, aby se s novými výsledky seznámila a využila je pro urychlení vlastního výzkumu. Myslím, že tato přednost získá na významu s dalším rozvojem umělé inteligence a chytrých nástrojů pro strojové vyhledávání. Pomůžou totiž otevřené informační zdroje efektivně vytěžovat. Povede to ke zrychlení výzkumných prací a nakonec i k omezení „repetitivních“ výstupů a účinnějšímu vynakládání veřejných prostředků. Jak důležité je rychlé a flexibilní sdílení dat pro řešení globálních výzev, jsme se přesvědčili při boji s pandemií covidu-19.

Pojďme také k negativům...

Obvykle jde o nároky a náklady na zabezpečení vědeckých dat a související obavy z jejich ztráty a zneužití. Pro využití dat třetími stranami proto musíme zvolit vhodnou licenční politiku a dbát na bezpečnost při uchovávání a strukturované sdílení dat. Tedy určit, kdo a za jakých podmínek k nim může přistupovat. S tím se pojí náklady na vybudování odpovídající infrastruktury.

A co poplatky vydavatelům, má rozvoj otevřeného publikování vliv i na ně?

Náklady na otevřené publikování jsou v tuto chvíli relativně vysoké. Pohybují se od tisícovky do více než deseti tisíc dolarů za jeden článek. Často jsou reálně ještě vyšší kvůli systému „zdvojených“ poplatků. Situace se ale mění, uzavírají se nové generace takzvaných transformačních smluv s vydavateli.

Co jimi myslíte?

V takzvaných hybridních Open Access časopisech, které publikují články v tradičním i otevřeném režimu, dochází k tomu, že autoři platí poplatek za Open Access publikování a jejich instituce zároveň platí předplatné. Transformační smlouvy mezi institucemi a vydavateli přeměňují část poplatků „za čtení“ na podporu publikování v režimu Open Access.

V čem ještě vidíte nebezpečí?

Hrozí, že Open Access prohloubí rozdíly mezi rozvinutými a méně rozvinutými ekonomikami. Sice umožní číst publikované práce po celém světě takřka bez bariér, ale vědcům z chudších zemí omezí možnosti ve stejných časopisech publikovat kvůli vysokým finančním nákladům. Stejně jako nalezení vyvážených smluvních vztahů s vydavateli tomu musíme v dalších letech věnovat pozornost. Pokud se tyto problémy podaří vyřešit a Open Access udržitelně nastavit, pomůže to rychlejšímu a účinnějšímu sdílení výsledků výzkumu a v důsledku i k jeho vyšší kvalitě a efektivitě.

Pokračování rozhovoru si přečtete v únorovém čísle *AB / Akademického bulletinu*.

prof. Ing. Jiří Homola, CSc., DSc.

Jako vědec se věnuje biofotonice, především optickým biosenzorům. V roce 2022 se stal prvním místopředsedou Rady pro výzkum, vývoj a inovace. V minulosti vedl Ústav fotoniky a elektroniky AV ČR. Publikoval více než 170 vědeckých prací (více než 21 tisíc citací, h-index 61). Odpovídá za koordinaci přípravy a průběhu hodnocení pracovišť Akademie věd ČR a koordinaci této agendy s národním systémem hodnocení. Součástí jeho agendy jsou také aktivity v oblasti Open Science.

<https://www.avcr.cz/cs/o-nas/aktuality/Otevrene-publikovani-vede-k-rychlejsimu-vyzkumu-rika-Jiri-Homola>